

PhDr. Miroslava Poláková, Ph.D.

Formování J. A. Komenského, syna kraje jihovýchodní Moravy

- přepis projevu

Dobrý den, dovoluji vám, abych vás pozdravila z Uherského Brodu, kde se narodil Komenský, o čemž Vás za chvíli snad přesvědčím. Pan předseda už mě uvedl, jmenuji se Miroslava Poláková, celý život jsem pedagog a zabývám se jednak odbojem za druhé světové války, ale samozřejmě především Komenským a vždycky říkám i maturantům, vybrat si k maturitě můžete, ale jednu knížku si musíte povinně nikoliv jenom vybrat, ale musíte dobře znát, a to je Komenského *Labyrint*.

Vždycky jsem pravidelně vozila studenty z gymnázia z Uherského Hradiště, ale také z Uherského Brodu právě sem do oblasti Podorlicka. A to právě proto, že tento kraj, stejně jako je i ve vašem srdci, má ke Komenskému kromě Uherského Brodu skutečně nejbližší.

Víte dobře, že kousek odtud leží nedaleko Žamberka městy Kunvald. Když bylo po husitských válkách a lidé už byli zdeptáni násilím a zlem zbraní, Chelčický napsal spis *O boji duchovním*. Mnozí lidé se začali hlásit k jeho myšlenkám, že odporovat zlu zlem, tedy otevřeným násilím, není správné, a proto na přímlovu Jana Rokycany právě Jiří z Poděbrad vyčlenil malé skupině lidí právě Kunvald, dlouho pustý po řádění německých rytířů, kde se mohli v roce 1457 pod vedením Řehoře Krajčího usadit. V roce 1467 po ustavení svého biskupa Matěje z Kunvaldu vznikla nová církev, zvaná Jednota bratrská, a s ní i v Kunvaldu její sídlo, Modlivý důl a Jordán, kde byl přijímán křest. A tady byl vlastně začátek.

Jednota bratrská, která procházela obrovskými protivenstvími, se později, z velké části to bylo především díky osvícené šlechtě, která se hlásila k Jednotě bratrské, začala stěhovat právě na Moravu. Zejména po roce 1547, když došlo k tzv. Šmalkaldské válce a k prvním popravám nařízených Habsburky. Z osmi hlavních popravených, kteří sympatizovali s německými protestanty, bylo šest členů Jednoty bratrské.

Myšlenky, které doprovázely Komenského po celý život, se musely někde vzít, někde musely mít své kořeny. Základem jsou, jak se člověk chová, jak jedná, jak uvažuje, je prostředí,

je rodina a jsou to místa, odkud vzešel. Komenského rodiče se hlásili k Jednotě bratrské. Nebyla to náhoda, že právě v našem kraji na jihovýchodní Moravě Jednota bratrská měla tak silnou pozici.

Byli to tolerantní páni z Kunovic, kteří v roce 1506 převzali Uherský Brod, jenž do té doby byl městem královským, povýšeným na město královské Přemyslem Otakarem II., a pozvali členy Jednoty na území Uherského Brodu. Ale nebyla to jenom Jednota bratrská, byli to také novoutrakvisté, kteří sem přišli a hlásili se k husitské tradici i k německým luteránům.

Uherský Brod se stal v době císaře Maxmiliána II. a Rudolfa II. skutečně jedním z nejvýznamnějších center evangelické víry na jihovýchodní Moravě. Uherským Brodem, který je kousek (asi 20 kilometrů) od tehdy uherské, dnes slovenské hranice, procházeli mimo jiné i vzdělaní luteráni, kteří přecházeli z Uher do Čech a šli na Karlovu univerzitu anebo pokračovali dál do Ženevy či do Německa na kalvínské univerzity. Mnozí z nich v Brodě na čas i zakotvili.

A mezi těmi, kteří v Brodě byli a kteří tam zapustili načas svoje kořeny, byl například Pavel Kyrmezer, který stál u zrodu nového barokního divadla s výchovným a aktuálním dějem ze současnosti. Hovořím o tom samozřejmě i ve spojení s Komenským, neboť všichni známe jeho Školu hrou, kterou vytvořil v Blatném potoku zdramatizováním 99 kapitol Januy linguarum do 8 divadelních her. Uherským Brodem prošel i Vavřinec Benedikt z Nudožer, který stál v roce 1603 u zrodu dvou knih latinsky psané gramatiky české na Univerzitě Karlově. Několik let v Brodě strávil Pavel Pržáza-Pressius, který působil později na Univerzitě Karlově a byl autorem České konfese z roku 1575. Ale také se v Brodě narodil například Václav Mitmánek, známý propagátor novoutrakvismu.

Uherský Brod v 16. století, tedy i v době, na jejímž konci se narodil Komenský, byl městem, kde žilo pouze 10 katolických rodin. Celá severní část města byla novoutrakvistická, jižní byla obydlena členy Jednoty bratrské. Víme dobře, že evangelické církve si uvědomovaly, že pokud chtějí udržet svoji víru, musí mít vzdělané především své vlastní potomky. A tak propagovaly školní vzdělávání. A do tohoto prostředí se narodil právě Jan Amos Komenský.

Je mi líto, že pokud se vzpomene jméno Komenský, dnes každý řekne: „Jo, učitel národů“, ale jinak o něm nic neví. A věřte mi, že i když přijedete do Naardenu, místní občané o něm

také mnoho nevědí. Přijedou tam většinou pouze Češi, kteří Naardenem projíždějí a vědí, že Komenský je zde ve valonském kostelíku pochovaný.

Znamé příjmení Komenský má podle malé vesničky, asi 20 kilometrů od Brodu, která se jmenuje Komňa. A protože jeho děd Jan, který nesl příjmení Segeš, přišel mezi lety 1564 – 1568 do Uherského Brodu, začalo se říkat jeho synu Martinovi a posléze i jeho vnukovi Komňanský.

Komňa se začala uvádět i jako první místo Komenského narození. Komňu coby rodiště uvedl například Komenského spolužák ze Strážnice Mikuláš Drabík, když ho mučili v Prešporku v roce 1671, ještě než ho stačili krutě popravit. Ale Drabík byl ze Strážnice a nevěděl, kde se jeho spolužák přesně narodil. Tuto informaci přebíral například i vlastenecký jezuita Bohuslav Balbín, biskup a historik Tomáš Pěšina z Čechorodu či Josef Jungmann ještě v roce 1825.

Přichází doba Národního obrození a s ní František Palacký. Víme, že Národní obrození hledá své velké osobnosti v českých dějinách. Palacký si původně do svého záznamu napsal rukou narozený v Uherském Brodě, ale na oficiální stránky v tisku již nechal uvést Nivnici.

Jak se k Nivnici dostal? Jednoduše, protože Komenský studoval v Heidelbergu a v Herbornu a 22x se podepisoval Nivnicensis.

Avšak nemuselo se uvádět místo, kde se narodil, ale místo, kde bylo jeho výchozí bydliště. Komenský tou dobou byl již od svých dvanácti let sirotkem a v období odchodu na studia žil u svých nivnických poručníků Kozáka a Mravence. Uváděl tedy Nivnici. Jméno spojené s Brodem začal používat jako poslední.

Brod uvedl v době, kdy šel do švédských služeb. V Elbingu v roce 1644 zapsal pro městskou radu jako místo původu Uherský Brod. Později uvádí Uherský Brod například 1652 v Blatném Potoku a v Amsterdamu 1657 ve III. díle souboru svých pedagogických děl.

Avšak co je nejpodstatnější. Když Komenský zemřel v Amsterdamu, 15. listopadu 1670, žil s ním jeho čtyřiatřacetiletý syn Daniel. Komenský měl jediného syna. Samozřejmě měl také tři děvčata, Dorotu, Alžbětu a Zuzanu, ale syna jenom jednoho. Tento syn se o otce staral až do jeho smrti. Komenský byl před smrtí postižen mrtvicí, byl ochrnutý na pravou ruku. Svému synovi mimo jiné diktoval své myšlenky. Zejména své úvahy pansofické, které z velké části shořely v Lešně.

Když Komenský zemřel, syn Daniel, který nikdy nebyl v Čechách, protože se narodil až 1646 v Elbingu, a nikdy se na Moravu ani později nedostal, ve svém epitafu o 36 řádcích uvedl, že jeho otec se narodil 28. 3. v Uherském Brodě na Moravě.

A já se tak nějak myšlenkově dostávám k tomu, že pokud má otec jediného syna, který je jeho hlavním, možná budoucím poutem ze zemí, odkud sám přišel a po celý život se tam chce vrátit, jistě synovi sdělil, kde se skutečně narodil. Danielovi mohlo být jedno, jestli je to Komňa, Nivnice nebo Brod, protože nemohl rozlišovat, co je větší nebo menší.

Ale uvádí Brod. A to je pro mě směrodatné. Takže i já tvrdím - Brod.

Pokud se týká Komenského pobytu na Moravě, zmínila jsem jméno Segeš (znamená např. hřebíkář). Jeho dědeček se jmenoval Jan Segeš. To jméno vám samozřejmě připomíná, že je maďarského původu, takže skutečně přišli z Horních Uher. Dodnes se jméno Segeš objevuje v Pobedimu a Drahovciach, což je kousek od Trenčína.

Příjmení Segeš je v Brodě zaznamenáno již sto let před narozením Komenského, tedy 1492. Nevíme, jestli tito Segešové byli ti, kteří přišli do Komně, nebo to byla jiná větev. To se zatím nepodařilo zjistit. Ale jisté je, že v 16. století byl Segeš, Jan, starostou Komně, tedy fojtem. Asi mezi lety 1564 až 1568 předal své fojtsství nejstaršímu synu Staňkovi a se synem Martinem a nejmladší dcerou Zuzanou přišel do Brodu, kde koupil dům.

Martin, otec Jana Amose, otcův dům prodal a posléze koupil vedle dalších nemovitostí přímo na náměstí dům nový s právem várečným. Sám byl velmi bohatý, přičemž vlastnil i dva vinohrady v Blatnici, v trati Roháče a Plachty. Ještě před narozením syna měl Martin čtyři dcery. Rozdíl mezi nejstarší dcerou Kateřinou a Janíčkem byl 20 let. Jan byl ze všech pěti dětí nejmladší. Martin jako člen Jednoty bratrské si velmi zakládal na vzdělání svého syna.

Když oba Janovi rodiče v roce 1604 zemřeli, bylo mu teprve pouhých 12 let. Těchto prvních 12 let života chlapec trávil v Uherském Brodě, kde chodil i do školy, což dokládá například záznam, kdy zdejší rektor Jan Albín sděluje otci, že má nadaného syna.

Po smrti rodičů vzala si Jana k sobě otcova sestra, teta Zuzana Nohálová, provdaná do Strážnice. Ve Strážnici chodil malý Jan také do školy. Avšak strážnická škola nebyla na příliš vysoké úrovni a neučila se v ní například latina. Nicméně se zde jeho spolužákem stal o 4 roky starší Mikuláš Drabík, který bude, dá se říci byt i s káráním a výhradami,

Komenského až do smrti celoživotním přítelem. Jemu také ještě 14 dní před smrtí adresoval Jan Amos z Amsterdamu svůj poslední dopis.

Ale co se nestalo? V květnu 1605 do Strážnice vpadli bočkajovci. Zavraždili strýce Martina Nohála a Strážnici vypálili. A teď si představte, že třináctileté děcko ztratí oba rodiče, zažije řádění bočkajovské hordy, zavraždění strýce a vypálení celé Strážnice. S tetou se mu podaří uprchnout zpět do Brodu.

Brod je v červnu rovněž bočkajovci, i když neúspěšně, obléhán. Je vypáleno předměstí města, kde byly ještě na Neradicích pozemky, které Komenský podědil po tatínkovi. Nezbylo než odejít asi od září ke svým poručíkům do zmiňované Nivnice. Kozák a Urban Mravenec dostávali na Jana sirotčí peníze, neboť, jak jsem uvedla, otec Janův byl velmi bohatý, neboť mimo jiné měl právo várečné a z prodeje piva se hodně vydělávalo.

Jenomže chlapcův pobyt v Nivnici, jak sám Komenský naznačil, nebyl příliš šťastný, protože poručníci neměli zájem nechat chlapce studovat a zapojili ho do zemědělských prací. Ale i tak dobře, protože jinak městský synek by jenom těžko věděl, jak se např. chovají včely a jak se obdělává půda.

Pod tlakem příbuzných, zřejmě sester, mimochodem nejstarší sestra Kateřina se provdala za Urbana Strumenského, který se později stane starostou Uherského Brodu, mladého Jana nakonec poslali z Nivnice studovat na přelomu let 1607-1608 na vyšší bratrskou školu do Přerova. To jsme v životě Komenského stále ještě na Moravě.

V přerovské škole byl Jan velmi šikovný. Město tehdy patřilo rodu Žerotínů. Bylo velkým štěstím, že v čele žerotínské větve stál tou dobou Karel Starší ze Žerotína. Muž, který byl moravským zemským hejtmanem, který sbíral svoje zkušenosti také ve válce Jindřicha IV. Navarského a hugenotů proti katolíkům ve Francii, muž který chodil v Ivančicích do českobratrské školy, kde mimochodem jeho spolužákem byl Karel I. z Lichtenštejna. Ten později konvertoval a stál v čele poprav 27 českých pánů. Tomu se říká ironie osudu.

Nicméně Komenský v Přerově školu vystudoval a byl velmi, velmi šikovný. Mimo jiné byl jeho učitelem i biskup Jan Lánecký. Biskup rozpoznal rovněž, že má před sebou velmi nadaného studenta. Proto také navrhl, a bylo odsouhlaseno, že Komenskému bude přidáno další jména, a to Amos. Amos proto, že je milován Bohem, který ho obdařil tolikou láskou,

aby dokázal vnímat mnoho vědění. Jeho další jméno tedy bude Jan Amos. A s tímto jménem odchází studovat 1611 na německé kalvínské univerzity do Herbornu a Heidelbergu.

Po studiích se vrací učit opět do Přerova. V roce 1616 je spolu s Drábíkem na synodě v Žeravicích na Moravě nedaleko Kyjova ordinován na kněze. Přichází rok 1618, doba, kdy se moci v zemi ujímá česká protestantská šlechta. A Komenský, dá se říct, že začíná svá nejkrásnější bezstarostná léta svého života ve smyslu rodinném.

V červnu 1618 se Jan Amos poprvé žení. Uzavírá sňatek s Magdalenkou Vizovskou, která pocházela ze Zábřehu na Moravě a do Přerova přijela z Třebíče za maminkou. Magdalena byla o něco starší, možná o rok, o dva. Byla to mladá vdova, která byla, možná v šestnácti či sedmnácti letech provdána do Třebíče. Její manžel, který byl asi o 20 let starší, však brzy zemřel. A tak asi po dvou letech bezdětného manželství je Magdalena opět v Přerově.

Jednota potřebovala Komenského, aby se stal správcem českobratrského sboru ve Fulneku. Proto Jan Lanecius, který původně mohl být Komenského tchánem, neboť Jan miloval jeho dceru Johanku Laneciovou, přiměl Jana Amose, aby Johance vrátil z důvodu její nezletilosti slovo a vzal si paní Mandičku, jak se již Magdalena uváděla. V roce 1618 manželé odcházejí do Fulneku. Tedy stále jsme ještě na Moravě.

Avšak přichází rok 1620. Komenský učí, spravuje fulnecký sbor, má už jednoho synka a žije v očekávání druhého dítěte. Dne 8. 11. se odehrála u Prahy dvouhodinová bitva na Bílé hoře. Největší nebezpečí začalo hned po bitvě číhat na protestantské kněze. Komenský proto musí odvézt svoji těhotnou ženu k matce do Přerova. Sám se musí začat ukrývat. Zhruba rokem 1622 jeho cesta na Moravě končí.

Tímto jsem Vám přiblížila období týkající se dosavadního života Komenského, které bylo spojeno s Moravou, než přišel sem k vám, do oblasti Podorlicka, které je propojeno i s Karlem Starším ze Žerotína, jenž se narodil právě v Brandýse nad Orlicí. Po Bílé hoře v Brandýse nad Orlicí pobývalo až 24 českobratrských kněží a mnoho příslušných rodin. Právě v Brandýse se Komenský v roce 1622 dozvídá o smrti své milované ženy a také dvou dětí v Přerově. Víme, že to byli chlapci, ale jejich jména známa nejsou.

Pod vlivem obrovského zoufalství právě tady, jak už bylo zmíněno, v Brandýse nad Orlicí, píše Komenský své silné filozofické barokní dílo, v němž poutník hledá svoje místo ve světě.

Hledá nejenom své místo a povolání, hledá smysl života a lidského snažení. Dívá se přes nakřivo nasazené brýle a vidí, jací lidé ve skutečnosti jsou. Co dokáže člověk člověku dát, ale také, jak dokáže ublížit, jak dokáže lhát, jak dokáže nenávidět. V osobním velkém zoufalství spojeným s marností se obrací do nitra vlastního srdce a k Bohu, kde nachází jedinou jistotu a životní východisko. To je Komenského *Labyrint světa a lusthaus srdce*.

Komenský, který toho již tolik zlého zažil, se sám dokázal vzchopit. Věří, že jeho poslání musí pokračovat. V roce 1624 si v Brandýse našel svoji druhou ženu. Shodou okolností i ona je opět spojena s Třebíčí. Jmenovala se Dorota Cyrilová. Její tatínek, biskup Jednoty bratrské Jan Cyril, zv. Špalek, pocházel z Třebíče a v roce 1619 se ve Svatém Vítu spolupodílel na korunovaci Fridricha Falckého.

Dorotku Cyrilovou si Jan Amos vzal a ve své svatební smlouvě, jejíž kopie je stále uložena na radnici v Brandýse nad Orlicí, si vymínjuje, tak jak tomu bylo i při prvním sňatku s Magdalenou, že veškerý majetek bude společný, ale pouze jeho zůstávají knihy a vinohrad, který zdědil po otci v Blatnici, neboť stále doufá, že se bude moci vrátit.

Ale doba šla jinou cestou a 1627 přichází Obnovené zřízení zemské. Komenský s Dorotou a první dcerkou Dorotkou Kristýnou odešli přes Horní Branou a Žacléř v únoru roku 1628 do exilu. Opustili Čechy a odebrali se do polského Lešna.

Na Moravě se ještě jednou Komenský objevuje v roce 1650. Bylo to na cestě, kdy byl pozván jako biskup Jednoty bratrské na synodu bratří do Skalice. Zastavil se tajně v Brodě, Nivnici i ve Strážnici a 16. dubna 1650 překročil hranici do Uher.

Tím skončila jeho poslední cesta na Moravu. Už se tam nikdy, nikdy nedostal. Avšak jeho myšlenky se k této zemi vracely neustále.

A když dovolíte, tak já bych své vyprávění nyní pomalu ukončila. Komenského život pokračoval dál. Dál neustále cestoval, psal, jednal, a to vše ve snaze, aby pomohl zvrátit osud českých exulantů, neboť tito lidé odcházeli kvůli své víře, protože věděli, že co jim dává sílu pro život, je právě jejich víra. Víra, která ovlivnila způsob jejich myšlení i celého jejich života, který nechtějí a nebudou měnit. Nezpronevěří se a raději z této země odejdou.

Ale Jan Amos Komenský stále věřil. Věřil, že jednou se všechno zlé v dobré obrátí. A proto v roce 1650, po dvou letech od podepsání Vestfálského míru, ve svém slavném

Kšaftu umírající matky Jednoty bratrské napsal:

„Věřím i já v Bohu, že po přejití vichřic hněvu, hříchy našimi na hlavy naše uvedeného, vláda věcí tvých k Tobě se zase navrátí, ó lide český.“

Děkuji za pozornost.